

РОЗДІЛ 9

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ У ФОРМАХ ЇХ ВИЯВУ

Міжконфесійні відносини є специфічним різновидом суспільних відносин і, як такі, є сукупністю відносно стійких зв'язків і взаємодій між релігійними суб'єктами, які належать до різних конфесій. Відтак *суб'єктами міжконфесійних відносин* можуть виступати релігійні громади та організації різної конфесійної ідентичності, церкви, деномінації, духовенство, вірячи тощо.

Світ міжконфесійних відносин – надзвичайно складний, суперечливий і динамічний. Він охоплює як історично вкорінену систему відносин між традиційними для тієї чи іншої нації, регіону, держави конфесіями (найбільш стійкий і консервативний тип міжконфесійних взаємин), так і нововиниклі зв'язки (скажімо, із новітніми, нетрадиційними конфесіями), які об'єктивно встановлюються між суб'єктами єдиного поліконфесійного простору. Його творять як відносини толерантності, співробітництва, солідарності, партнерства між конфесіями, так і відносини суперництва, нетерпимості, конфлікту, конфесієфобії, ворожнечі, опору.

Зміст і характер взаємодії конфесій значною мірою визначається *об'єктом міжконфесійних відносин*. Його можуть складати: правовий статус конфесій в державі і суспільстві та правові гарантії їх діяльності (відтак формуються відносини рівності/нерівності, домінування/підпорядкування, дискримінації чи рівноправ'я, соціального партнерства чи протиборства); внутрішньо- та геополітичні інтереси церковних і владних еліт; адміністративний статус церков; процеси диференціації існуючих конфесій, релігійні розколи і конфлікти; питання власності, майнової забезпеченості, належності культових будівель, земельних ділянок, коштів тощо; характер і напрямки місіонерської і прозелітичної діяльності; питання віровчення (витлумачення догматів, канонів, церковних правил, священних текстів) і культової практики; потреби вирішення гострих соціальних проблем (злиденність, злочинність, наркоманія, безпритульність, падіння моральності, зростання розлучень, суїцидів, глобальні проблеми); спільне соціальне служіння та ін.

На генезис, характер та форми вияву міжконфесійних відносин впливає ціла низка конкретно-історичних чинників, серед яких особливої ваги набувають:

- ✓ рівень загального благополуччя і стабільності в суспільстві (закономірно, що в країнах зі стабільно високим рівнем життя населення, міжконфесійні відносини вирізняються толерантністю та тенденцією до інституалізації партнерства на шляху вирішення соціальних і глобальних проблем);
- ✓ особливості історичного генезису суб'єктів міжконфесійних відносин, у тому числі фактор їх спорідненості, спільності

історичного коріння (чим ближчими є віросповідання, на ґрунті яких сформувалися різні конфесії, тим конфліктнішими є відносини між ними, тим більше в них претензій одна до одної щодо «чистоти» віровчення і «правильності» культури – чи не найгострішими є відносини між конфесіями, що постали внаслідок розколу колись єдиної церкви);

- ✓ правовий статус різних конфесій і релігійних організацій в суспільстві, реально діючі, а не задекларовані, принципи державно-конфесійних відносин;
- ✓ рівень політизації релігійної сфери, зокрема ступінь сполучення політичних груп, кланів, партій, еліт з різними конфесіями, церковними структурами; практика втручання політиків у сферу внутрішньо-церковного життя; процеси конфесійної поляризації партій і політичної диференціації релігійних спільнот; розвиненість інститутів і структур громадянського суспільства;
- ✓ конфігурація конфесійної структури в країні;
- ✓ матеріальна і соціальна база діючих у суспільстві конфесій;
- ✓ етноконфесійний склад населення та історично сформована система міжетнічних, міжнаціональних відносин; національна психологія і ментальність;
- ✓ стан і вектори розвитку міжнародної ситуації, зовнішні геополітичні впливи; зміна геоконфесійної мапи великих світових регіонів; ескалація міжнаціональної і міжрелігійної напруги; світові глобалізаційні процеси.

Окрім того, характер і форми міжконфесійних відносин обумовлюються як релігійними нормами, приписами, правилами, що вироблені в межах певної конфесії і визначають припустимі межі і принципи її взаємодії з іншими конфесійними спільнотами, так і світськими правовими нормами, що покликані забезпечити стабільне і толерантне функціонування громадянського суспільства.

Під впливом усієї сукупності цих факторів витворюється конкретний характер міжконфесійних відносин – толерантний чи конфліктогенний, агональний чи антагональний, конструктивний чи деструктивний, пасивний чи активний, орієнтований на співпрацю чи на церковно-конфесійну автаркію, спрямований на діалогові чи на екстремістські практики щодо інших конфесій.

Міжконфесійні відносини мають динамічну, процесуальну природу, виявляються у найрізноманітніших формах і найширшому діапазоні, впливаючи більш або менш помітним чином на всю систему суспільних відносин, духовні, політичні, правові, етнонаціональні, соціокультурні процеси в суспільстві. До *основних форм вияву міжконфесійних відносин* можна віднести: «міжконфесійні контакти», «міжконфесійну співпрацю», «міжконфесійну конкуренцію», «міжконфесійний конфлікт». Кожна з них, у свою чергу, охоплює різні підвиди й інваріанти міжконфесійної взаємодії.

Своєрідною «метаформою» міжконфесійних відносин виступає діалог релігій, конфесій, церков, духовенства, мирян тощо, який чимдалі стає не тільки засобом, інструментом досягнення порозуміння між конфесіями, узгодження їх діяльності, розв'язання конфліктних ситуацій, але й нагальною потребою і метою соціального і духовного буття.

Розглянемо виділені форми вияву міжконфесійних відносин детальніше, апелюючи головно до українських реалій. За нинішніх умов, коли релігійна мережа в Україні представлена 55 віросповідними напрямками, що охоплюють понад сто двадцять різних конфесій, течій, церков, спостерігаємо найширший спектр форм і виявів міжконфесійних відносин. Закономірно, що проблема їх нормалізації та оптимізації зберігатиме свою актуальність ще не одне десятиліття.

Міжконфесійні контакти – нерегулярні, спорадичні зустрічі представників різних конфесій в межах участі у конференціях, фестивалях, форумах, в роботі світських або міжрелігійних організацій, при відзначенні урочистих подій, іноді – у проведенні спільних молебнів. Як правило, ініціювання тих заходів належить не релігійним спільнотам, а науковим, громадським, державним структурам.

Визнаємо, що конфесії нерідко уникають активної комунікації, контактів, діалогу, обираючи шлях більш або менш терпимого, але загалом пасивного, неконструктивного й непродуктивного співіснування. На жаль, в українських реаліях закріпилася саме така модель міжконфесійних стосунків: конфесії зайняті головно своїми «внутрішніми справами», зосереджені на вирішенні власних організаційних, кадрових, майнових, фінансових, господарчих, правових та ін. завдань, не шукають приводів для регулярних зустрічей, спільних акцій, взаємодії, рідко погоджуються на участь у міжконфесійних заходах. Зрештою, це можна було б назвати міжконфесійним індиферентизмом, але, звісно, бути цілковито ізольованим від суспільства, незалежним від інших суб'єктів релігійного поля і байдужим до їх діяльності неможливо.

Реалії суспільного життя спонукають до міжконфесійних контактів і взаємовпливів. Так, у 1996 р. за ініціативою світської влади створюється Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), до складу якої увійшли не лише 14 християнських церков та деномінацій, а й мусульманські та іудейські центри. Попри всі нарікання на її адресу, її роль як першої в Україні міжконфесійної організації широкого представництва і плацдарму для налагодження міжконфесійних контактів та взаємодії не слід недооцінювати. У 1997 р. підписується Меморандум християнських конфесій про неприйняття силових дій у міжконфесійних зносинах, який не зменшив ідеологічне протистояння, але спонукав різно-конфесійні спільноти вдатися до інших (політичних, інформаційних) засобів.

Прикро, але в одному із найважливіших стратегічних документів РПЦ (який є настановою до діяльності всіх її канонічних складових) – «Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви», що ухвалені на

ювілейному Архієрейському Соборі в серпні 2000 р. – навіть не виокремлено спеціального розділу, присвяченого взаємовідносинам з іншими релігіями та конфесіями. Охоплюючи доволі широкий спектр питань взаємодії церкви із соціальним середовищем, цей документ фактично залишає поза увагою поліконфесійну й полірелігійну світову реальність, а свідчення налаштованості РПЦ на діалогові процеси обмежене мало не одним параграфом (Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. _Разд.1, п.1.4. – www.patriarchia.ru). Правда, згаданий Собор затвердив як окремий документ «Основні принципи ставлення Руської Православної Церкви до інославія», але його зміст свідчить про обачливе, а часом і упереджене ставлення Церкви до міжконфесійної взаємодії: РПЦ виключає будь-які можливості літургійного спілкування з «інославами», вважає неприпустимою для себе участь у будь-яких «так званих екуменічних чи міжконфесійних богослужіннях», вбачає мету діалогу в «істинному свідченні» про Православія, себто увиразненні реально існуючих розбіжностей між Православіям та іншими віросповіданнями (Об отношении Православной Церкви к инославным вероисповеданиям и межконфессиональным организациям. Документы – <http://www.Patriarchia.Ru/db/text/26054.gtbi>).

Натомість, свою відкритість до міжконфесійних контактів і взаємодії за роки незалежності довела Українська Греко-Католицька Церква, чимало ранньо- і пізньопротестантських деномінацій. Маємо і непрості уроки міжправославної комунікації, зокрема переговорних процесів і навіть «кроків назустріч» між Українською Автокефальною Православною Церквою (далі - УАПЦ) та Українською Православною Церквою Київського Патріархату (далі - УПЦ КП).

Все більшої уваги перебирає нині проблема ісламо-християнських міжрелігійних контактів, актуальність якої чимдалі зростає як для України, так і для більшості країн Європи і Північної Америки, де мусульманські анклавні існують у християнському оточенні. Так, від 1986 року відбувається низка зустрічей і тематичних нарад представників мусульманських та православних конфесій; 2008 рік – став роком проведення вже одинадцятого Католицько-Ісламського колоквиуму; відомі спроби досягти більшого порозуміння та розпочати діалог між ісламом та християнством на рівні богословського спілкування (Батт Риазат, Хупер Джон. Авторское изложение письма 138 мусульманских богословов христианским лидерам // The Gardian. – 12. X.2007). Попри всю важливість міжконфесійних контактів, їх замало для подолання вікових міжрелігійних протистоянь, відчуженості, спотворених образів цих релігій у масовій свідомості (з одного боку, мусульманофобії, упередженості щодо ісламу, як «агресивної» і «фанатичної» віри, «ідейного оплоту міжнародного тероризму», а з іншого – антихристиянської істерії в країнах ісламського світу).

Відзначимо, що підвалини для конституювання європейського і глобального простору міжрелігійної комунікації вже закладені. Останнім

часом замість помпезних міжрелігійних форумів, що мали, переважно, «презентаційний», «піарний», пафосно-декларативний характер і мало прислуговувалися справі дійсного примирення і співпраці діючих конфесій і релігій, відбувається творення спеціальних організацій, комісій, міжконфесійних об'єднань, товариств, асоціацій виразно прагматичного спрямування, котрі є базою для міжконфесійних контактів. Глобалізаційні процеси призвели до розбудови цілої міжнародної мережі таких організацій, серед яких: Парламент релігій світу, Міжнародна Асоціація за релігійну свободу, Міжнародний міжрелігійний центр, Світова конференція релігії і миру, Світовий конгрес релігій, Світова спілка міжрелігійних рад, Асамблея релігій світу, Всесвітні організації християн, мусульман, буддистів тощо. Сучасні умови не тільки сприяють, а й спонукають представників різних релігій та конфесій до обговорення нагальних питань європейської та світової безпеки, проблем євроінтеграції, глобальних проблем людства, етики використання сучасних технологій і наукових відкриттів, активної присутності церкви в гуманітарній, освітній, культурній сферах.

На жаль, Україна не презентована своїми конфесіями у подібних організаціях, а історичні Церкви залишають без уваги пропозиції взяти участь у роботі цих структур. Важко переоцінити, у цьому зв'язку, ті активні дії (міжконфесійні заходи, конференції, фестивалі, форуми, Дні релігійної толерантності, численні видруки), які проводить в різних регіонах країни Українська Асоціація релігієзнавців (УАР), Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, Центр релігійної інформації і свободи (ЦеРІС), Державний комітет України у справах національностей та релігій з метою підтримувати контакти і зорганізувати систематичний діалог між представниками різних релігійних течій, конфесій, рухів, спільнот, поширити серед громадськості об'єктивну інформацію про їх діяльність.

Міжконфесійна співпраця – усталена, систематична, конструктивна взаємодія між конфесійними суб'єктами у різних сферах релігійної та позарелігійної діяльності. Йдеться про такі форми взаємодії як партнерство та співробітництво у вирішенні суспільно значущих проблем; поєднання зусиль у сфері соціального служіння (захисту прав і свобод людей, пацифістської й миротворчої діяльності, благодійництва, розбудови медицини, освіти, надання соціальної підтримки); створення дієвих міжконфесійних об'єднань та організацій; координація зусиль релігійних організацій у розв'язанні питань інституційного розвитку; взаємодія в контексті сучасного екуменічного руху та ін.

Систематична і тривала взаємодія конфесій може перебігати на різних рівнях – індивідуальному, організаційному (громадівському), інституціональному, на рівні мирян і духовенства, очільників конфесій і пересічних віруючих. В кожному разі, основою такого типу міжконфесійних відносин є релігійна толерантність, повага і терпимість, відмова від претензій на конфесійну винятковість і єдиноістинність, усвідомлення спільності ціннісних засад буття. Якщо розвиток міжконфесійної взаємодії у сфері

релігійно-церковної діяльності (спільні молитовні й богослужбові практики, богословський діалог з питань догматики і культу, співпраця у місіонерстві та духовній освіті) – справа доволі складна через існування приписів і канонів, які подібну практику забороняють або обмежують, то соціальне служіння було і залишається широким полем для співробітництва.

Можливо, найвиразнішим на теперішній час прикладом інституалізації й толерантизації відносин між конфесіями є *єкуменічний рух* – взаємодія різних християнських церков та деномінацій, спрямована на їхнє взаємне зближення, консолідацію, навіть об'єднання. Зініційований протестантськими деномінаціями, єкуменічний рух призвів до заснування цілої мережі міжконфесійних організацій міжнародного, регіонального і національного рівнів, інституційним центром яких є Всесвітня Рада Церков (1948 р.). Хоча у складі ВРЦ представлені і православні, і старокатолицькі церкви, але сегмент протестантських деномінацій залишається найбільшим і домінуючим: традиційні протестанти найпослідовніше демонструють свою віротерпимість і відкритість, готовність до подолання відчуженості та спілкування з іно-конфесійними суб'єктами, активно обстоюють ідею і практичне спрямування єкуменічного руху. Така готовність до взаємодії віднаходить своє теологічне підґрунтя у поміркованому сприйнятті конфесійного різноманіття (концепт «християнства-дерева», яке не страждає від появи нових «гілочок» та «листочків») та концепції «соціального Євангелія» (сєнс якої полягає у практичній реалізації християнських заповідей, заохоченні мирської активності віруючих).

Великого значення питанням буття церкви у поліконфесійному середовищі та розбудови сталих міжцерковних відносин надає Римо-Католицька Церква після започаткованого в середині ХХ ст. грандіозного процесу доктринального, організаційного, діяльнісного оновлення. Вируючи в котлі бурхливого соціального, політичного, релігійного життя Європи, католицизм не тільки визнав реальність релігійного плюралізму, а й проголосив «богоугодність» і «життєву необхідність» міжцерковного і міжрелігійного діалогу, взаємодії між різними культурами і релігіями та створив відповідні організаційні структури.

Останнє десятиліття відзначилося кількома резонансними прикладами успішної і плідної взаємодії та діалогу між православними конфесіями. Свідченням того є конструктивні єкуменічні процеси між Російською Православною Церквою та Російською Православною Церквою Зарубіжною (вироблення у 2005 р. Акту про канонічне спілкування церков, його ратифікація архієрейськими соборами та об'єднання церков); об'єднання розколотого православ'я в Болгарії та ін.

Відбуваються помітні зміни у діяльності неорелігійних течій, значна частина яких відмовляється від принципів «протестності» і «клаузальності» і виявляє зацікавленість в активному включенні у соціум, готовність до взаємодії у філантропічній та культурно-освітній діяльності, бажання налагодити стосунки з традиційними церквами (щоправда, останні посідають

здебільшого упереджену позицію щодо НРТ і не вбачають серед них гідних партнерів для діалогу).

Що стосується України, то міжконфесійна толерантність, взаємоповага та співпраця, спільне соціальне служіння, складають, скоріше, окремі винятки, аніж нормальний і звичний стан речей. Тим не менш, заснування міжконфесійних, міжцерковних організацій та об'єднань, стало ознакою поступової нормалізації та самоорганізації релігійного середовища. Серед представницьких інституцій, що були засновані в результаті об'єднавчої ініціативи самих конфесій: Нарада представників християнських Церков України (2003 р.); Українська міжцерковна рада (2003 р.); Рада євангельських протестантських церков України; Українська Асоціація релігійної свободи (до якої діючі в Україні конфесії увійшли за їх бажанням); Міжрелігійна рада СНД (2004 р.) тощо; крім того, від 2005 р. з'являються місцеві ради церков, що подають приклади екуменічної позиції. Згадані міжконфесійні спілки та об'єднання з різною мірою дієвості намагаються скоординувати зусилля конфесій у культурних, соціальних, добродійних та інших проектах. Слід визнати, що міжконфесійне співробітництво в українських реаліях нерідко обумовлене не стільки внутрішньою потребою конфесій до зближення, скільки зовнішніми чинниками, які спонукають до міжконфесійного спілкування. Ця обставина ускладнює можливість надійних прогнозів щодо розвитку міжконфесійного співробітництва і взаємодії, перспектив екуменічного руху та реалізації етики толерантності, діалогу і співпраці.

Можна висувати і про помітну регіоналізацію України за характером міжконфесійних відносин. Найприхильніше до міжконфесійного партнерства ставляться в Західних регіонах України, де здавна культивувалися демократичні європейські традиції: найбільш екуменічно налаштованою є УГКЦ; чимало протестантських громад різних конфесій стали реальними осередками міжконфесійного спілкування, міжнародних релігійних та громадських контактів. Натомість на Сході, в умовах авторитарної політики УПЦ МП, систематичне міжконфесійне співробітництво і взаємодія фактично відсутні: Церква, для якої вступ в екуменічний діалог практично заборонений, традиційно прагне до тотального домінування, розглядає існуючу поліконфесійність як вияв слабкості держави і кризовості соціуму, нерідко вдається до справжньої інформаційної війни проти інших християнських церков. На Півдні, у Кримському ареалі, в умовах надзвичайно складних православно-мусульманських і внутрішньо-мусульманських відносин, набирає силу чергова хвиля міжконфесійної напруги. Відтак, немає сумніву, що Україна ще тривалий час перебуватиме у пошуку дієвих форм міжконфесійної злагоди і взаємодії.

Узагальнюючи процеси у сфері міжрелігійної взаємодії, доходимо висновку, що на зламі тисячоліть у відносинах між релігіями намітилися дві важливі тенденції: 1) перехід на рівень глобально-орієнтованого діалогу із залученням до спілкування, посередництва, співпраці релігійних і світських інституцій з різних країн світу, міжнародних організацій та громадських

об'єднань; 2) налагодження міжрелігійного діалогу з найбільш «болючих» для конфесій питань – віроповчального, догматичного, богословського змісту. Це свідчить про початок нової – більш глибокої і серйозної – фази міжрелігійної взаємодії.

Міжконфесійна конкуренція – гостре суперництво між конфесіями, їх інституціями та ієрархами за доступ до дефіцитних ресурсів, отримання кращих позицій, привілеїв чи переваг. Аксиоматично, що діяльність будь-якої конфесії як відносно самодостатнього організму спрямована на те, аби здобути і утримати певне місце в соціумі. Постмодерний поліконфесійний світ відкрив для цього нові перспективи, розвиваючи правові гарантії і ціннісні смисли свободи релігії і церкви, свободи совісті і віросповідання, співіснування і взаємодії в соціумі множини релігій, конфесій, рухів, течій, організацій. Закономірно, що прагнення різних конфесій до чіткого відособлення власного віровчення, правил, канонів, літургійної практики, оборони та збереження своєї конфесійної ідентичності, з одного боку, та намагання досягти максимальної соціальної успішності – з іншого, породжує різноманітні форми протидії, змагання, суперництва і навіть антагонізму щодо інших конфесійних спільнот. Доки ця протидія, суперництво, прагнення до домінації (регіональної, територіальної, майнової, політичної) перебігають головно у правовому полі і не набувають гострих антагоністичних форм вияву, йдеться про міжконфесійну конкуренцію, а не міжконфесійний конфлікт.

В умовах світової глобалізації, поширення ринкових відносин не тільки на економічну, а й на політичну, культурну, релігійну сферу, полірелігійні й поліконфесійні суспільства все більше відчують тиск і наслідки конкуренції конфесій. Динамічний розвиток поліконфесійного середовища призвів до значних змін у традиційній архітектоніці конфесійної структури цілих регіонів: колись домінуючі конфесійні інституції втрачають духовну монополію, йде диференціація вже існуючих конфесій і активне творення нових конфесійних суб'єктів; увиразнюється відставання, консервативність одних конфесій і модернізаційний виклик інших. Прикметною ознакою постмодерної доби стає поширення відверто прагматичних тенденцій у світоглядних орієнтаціях і соціальних практиках індивідів і груп, морально-правовий релятивізм, егоцентричне прагнення до зиску, що захоплює і сфери конфесієтворення та міжконфесійних стосунків.

В реаліях незалежної України конкуренція конфесій стала серйозним випробуванням і для пересічних індивідів, що прагнули духовно-релігійного оперття, і для історично традиційних церков, і для державних інституцій. Відверті форми такої конкуренції призводили до загострення міжцерковних і внутрішньо-конфесійних відносин, взаємних звинувачень у прозелітизмі, лицемірстві, незаконному володінні майном і культовими спорудами, неканонічності, розкольництві, прислужництві істеблішменту тощо. Гостра конкуренція різноконфесійних християнських церков у боротьбі за зони впливу призвела, в тому числі, і до штучного розширення

релігійно-інституційної мережі, утворення її «фантомних» сегментів на кшталт фіктивних парафій або ж заснування вкрай нечисельних релігійних громад і монастирів з мінімальною кількістю осіб (необхідних для реєстрації статуту).

Серйозним випробуванням для традиційних Церков, в першу чергу православних, стала конкуренція з боку добре фінансованих, мобілізованих і досвідчених зарубіжних місіонерських структур. Дійсно, нетрадиційні конфесії з їх духом універсалізму й космополітизму, базовані на успішному використанні сучасних технологій менеджменту і комунікації, роботи в мікрогрупах, колективно та індивідуально спрямованої пропаганди – стали «популярними товарами» на новоствореному «ринку» релігій і конфесій. Враховуючи потреби і виклики часу, вони пропонували такі форми вияву релігійності, які більше імпонували сучасним віруючим, перш за все, молоді, представникам творчої, технічної, наукової інтелігенції, бізнес-класу. Не дивно, що православна церковна ієрархія повсякчас апелює до державної влади з вимогою обмежити присутність та свободу релігійно-культурної діяльності іноземних місіонерів, як виразників чужорідних глобальних ідеалів і цінностей, чужих національних і політичних ідей, здатних спотворити культурне обличчя суспільства і зруйнувати його ідентичність.

Подібну позицію посіли і ранньопротестантські церкви в Україні (баптисти, адвентисти, п'ятидесятники). Унікаючи відкритого протистояння з історично домінуючими Церквами, традиційні протестанти нарощують напругу у відносинах з неохристиянськими, головню харизматичними, спільнотами, які здобули помітного суспільного успіху. Тим самим опосередковано визнається успішність та конкурентоспроможність реалізації неорелігійних проектів на терені України.

Зрештою, строкатість релігійної сфери в Україні, зіткнення різноспрямованих інтересів і прагнень численних конфесій за відсутності традицій віротерпимості і толерантності стали суттєвим дестабілізуючим чинником у суспільстві.

Відтак, поліконфесійність постає як складний і динамічний феномен, закономірний для сучасних реалій. Природно, що проблема пошуку оптимальних моделей улаштування поліконфесійної сфери, усталення правових і цивілізованих форм конкуренції і співіснування конфесій, управління міжрелігійними відносинами стає актуальним і стратегічним суспільним завданням.

Міжконфесійні конфлікти – різновид релігійних конфліктів, деструктивні форми зіткнення різноконфесійних суб'єктів у намірах реалізувати власні інтереси, уявлення і цінності, зберегти або перерозподілити владу, вплив, майно, ресурси, статуси, привілеї та ін., захистити власну ідентичність. Науково-теоретичне розуміння сутності міжконфесійних конфліктів враховує: «принцип антагонізму» (актуалізація

гострих, важко переборних суперечностей між суб'єктами конфлікту), «принцип інтерації» (розуміння конфлікту як активної взаємодії принаймні двох сторін, а не внутрішньо-особистісної чи уявної боротьби), «принцип специфіки суб'єктів» (якими є носії відносно стійкої конфесійної ідентичності).

Міжконфесійні конфлікти є константним, універсальним видом суспільних конфліктів, закономірністю історичного розвитку релігії від початку процесів конфесієтворення. Серед їх істотних ознак виділимо:

- ✓ стійкість, історична тривалість і відтворюваність;
- ✓ схильність до перетворення на стан хронічної напруги між конфесіями;
- ✓ глибинний історико-генетичний, соціокультурний, ментальний зв'язок з етнонацієгенезом та міжнаціональними відносинами (через що міжконфесійні конфлікти нерідко набувають змісту етноконфесійних);
- ✓ тенденція до набуття політичного й етнополітичного характеру;
- ✓ прихованість глибинного змісту (маскування за видимим об'єктом конфлікту інших підстав для протистояння);
- ✓ схильність до швидкої ескалації, консолідація і мобілізація вірних;
- ✓ висока психологічна і духовно-емоційна напруженість, наростання ворожості, конфесійної нетерпимості, агресивності сторін, масової невротизації, спалахів релігійного фанатизму; особлива роль харизматичних лідерів;
- ✓ здатність розгортатися одночасно на різних рівнях (локальному, регіональному, державному) і в різних сферах соціорелігійної взаємодії.

Міжконфесійні конфлікти традиційно типологізують за *віросповідними напрямками* конфліктуючих конфесій: православно-мусульманські, православно-католицькі, мусульmano-іудейські та ін. Найчастіше вони розгортаються навколо питань конфесійної ідентичності, віросповідної «чистоти», культової практики, правового або церковно-юридичного статусу конфесій, володіння майном, прозелітизму в поліконфесійному середовищі тощо. Втім, їх генезис та пролонгація тісно пов'язані з політичними, етнічними, расовими, культурними чинниками, загостренням глибоких соціальних протиріч. Міжконфесійні конфлікти нерідко переростають в етноконфесійні – у разі зіткнення конфесій, які історично й генетично пов'язані з еволюцією певних етносів, націй, через що суб'єктам конфлікту притаманне стійке переплетення етнічної і конфесійної ідентичностей.

За *характером перебігу* розрізняють конфлікти стихійні (сутички вірян, самовільне захоплення майна чи культових споруд, вияви протесту, масових заворушень, громадянської непокори) та легітимовані (судові

позови, офіційні звернення до державних органів виконавчої влади, місцевого самоуправління, апеляція до посередництва, арбітражу тощо).

За *формою* перебігу можна виділити: міжконфесійну конфронтацію (тривале пасивне протистояння суб'єктів конфлікту із цільовим застосуванням політичних, адміністративних, інформаційних ресурсів, але без систематичних силових акцій); міжконфесійну боротьбу (активні силові зіткнення між суб'єктами конфлікту, гоніння інакомислячих, нищення майна і святинь, прояви насильства та віктимності); релігійну війну (масштабні збройні зіткнення, вмотивовані релігійною нетерпимістю, етноконфесійний геноцид).

Окремої розмови потребує питання про міжконфесійні конфлікти, що вибухнули у постсоціалістичному світі: перехідні суспільства в стані радикальних трансформацій перетворилися на міцний вузол внутрішніх і зовнішніх напруг, криз, конфліктів, гострота яких деколи сягала рівня національної й державної безпеки. Саме такий рівень загрози продемонстрували релігійні протистояння у більшості країн Центрально-Східної Європи, у тому числі в Україні. На теренах цих країн утворився особливий геоконфесійний простір, де переплелися навзаєм: 1) нововиниклі чинники міжрелігійних і міжконфесійних протистоянь, зумовлені процесами релігійного відродження, різкими змінами конфесійної структури в умовах стрімкої демократизації суспільства; 2) історично вкорінені причини міжконфесійних конфліктів і протистоянь, прояв яких назовні вже не блокувався тиском тоталітарного режиму; 3) глобалізаційні фактори, які обумовили ескалацію політичної і релігійної напруги на різновіддалені сегменти взаємозалежного світу; 4) потужні конфліктогенні впливи роздертої протиріччями політичної сфери, конфронтації розбіжних внутрішньополітичних і геополітичних орієнтацій різних соціальних верств, протиборства політичних, економічних і церковних еліт. Відображенням цього стали церковні і конфесійні розколи, етноконфесійні конфлікти, спотворені, деструктивні форми міжконфесійних відносин. Гострих міжконфесійних конфліктів не вдалося уникнути, ані Росії, ні Болгарії, Румунії, країнам Балтії, Молдові, Україні, а в країнах колишньої Югославії політичні й релігійні протистояння сягнули рівня етнічного геноциду та міжконфесійної війни.

Україна, відтак, подала один із найвиразніших прикладів системної конфліктності релігійно-конфесійного середовища, що склало серйозну небезпеку для суспільної стабільності і значно обтяжило нелегкий етап реформування суспільства. Міжконфесійні конфлікти розгорталися одночасно по різних напрямках:

- 1) розкол в Українському Православ'ї та конфронтація православних церковних структур різної юрисдикції (УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ);
- 2) актуалізація історично за давнього конфлікту між православ'ям і греко-католицизмом (разом із відродженням УГКЦ); а з

- поширенням римо-католицьких парафій – наростання православно-католицьких протистоянь;
- 3) загострення відносин між православними і протестантськими конфесіями;
 - 4) православно-мусульманські протистояння (у південних регіонах України, головно АРК), ускладнені напругою в етнонаціональних відносинах та внутрішніми розколами в ісламському середовищі;
 - 5) конфліктні стосунки між традиційними і нетрадиційними для України конфесіями (здебільшого іноземного походження);
 - 6) протиріччя всередині мусульманських, іудейських, рідновірських спільнот, які призвели до штучного множення конфесійних суб'єктів, течій, рухів, з усіма наслідками «біляррозкольницької» ворожнечі.

Множинні міжконфесійні конфлікти, обтяжені численними проблемами і кризами внутрішньо-конфесійного розвитку, втягнули у протистояння значні маси населення і зрештою призвели до етноконфесійної регіоналізації України. В умовах стрімкого соціального розшарування, гострої політичної боротьби, економічних криз, болючих уроків державотворення міжконфесійні конфлікти набували специфічної забарвленості – ставали не просто конфліктами віри та інтересів, а конфліктами етнічного й геополітичного вибору. Зауважимо, що найвища гострота міжконфесійних зіткнень в Україні (як, власне, і в інших постсоціалістичних країнах Європи) припала на першу половину 90-их років ХХ ст. Предмет міжконфесійної напруги еволюціонував разом із розбудовою релігійної мережі: переділ церковного майна і культових споруд, боротьба за паству і території впливу, резонансні церковні розколи і проблеми дієвості нового законодавства; зрощення політичних та релігійних структур і фактична дискримінація окремих конфесій, втручання у внутрішньо-конфесійні справи державних органів і місцевих адміністрацій тощо.

Після нетривкого затишшя перших років нового століття на українських теренах від 2006-2007 рр. спостерігається чергове наростання напруженості між конфесіями, деномінаціями, релігійними об'єднаннями, повертається практика зіткнень віруючих із застосуванням сили, виявів агресивної нетерпимості, нетолерантності, конфесієфобій. Ключові фігуранти міжконфесійних протистоянь з моменту незалежності України фактично не змінилися: це – УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, мусульманські, протестантські та неопротестантські громади. Відбувається інтенсивне ускладнення релігійної ситуації в Кримському ареалі, гострота якої помітно наростає в останні роки і перетворюється на першочергову проблему в усьому комплексі міжетнічних та міжконфесійних відносин.

Однією з головних перешкод до нормалізації міжконфесійних відносин був і залишається двоєдиний процес політизації релігії та оцерковлення політики: відверті ставки конкуруючих політичних сил на

різні церковні структури, практика активного втручання політичного істеблїшменту у міжконфесійні проблеми, спроби створення офіційної церкви, штучна стимуляція міжправославного єднання.

Аналіз ситуації в релігійному середовищі приводить до висновку, що хїба не головним генератором міжконфесійної напруги і протистоянь стає наразі діяльність УПЦ МП. Ця конфесія знаходиться у стані відкритих або латентних конфліктів хїба не повсякчас з різними православними, католицькими, протестантськими церквами, мусульманськими громадами, неорелігійними течіями, політичними партіями, громадськими організаціями тощо. Явна чи прихована опозиція УПЦ МП щодо нинішнього політичного курсу України відбивається, в першу чергу, на її стосунках із національно налаштованими церквами. Так, за давнена ворожнеча між Російським Православ'ям і Українським Греко-Католицтвом, яка чотири столїття зберігала радикальні форми аж до кривавого протиборства, у 80-их рр. ХХ ст. спалахує з новою силою. Резонансне і стрімке відродження «катакомбної церкви» за лічені роки перетворило УГКЦ на потужного конкурента, із дедалі зростаючим впливом завдяки послідовній позиції служіння національним інтересам України. Після етапу силових зіткнень між віруючими (яке спершу охоплювало понад 1,5 тис. поселень) і введення міжконфесійних відносин у межі правового поля, РПЦ і УПЦ МП, як її складова, розгортають справжню інформаційну війну проти греко-католицизму. Одним серед її головних напрямів є дискредитація уніатства і формування у масовій свідомості гранично негативного стереотипу цієї конфесії як чужої для України церкви, виразника інтересів Ватикану серед «споконвічно православного населення».

Що стосується міжправославних взаємин, то спілкування УПЦ МП з іншими православними конфесіями виголошується можливим лише за умови усвідомлення ними «гріха розколу», покаяння та повернення «в лоно канонічної церкви», готовністю понести церковно-дисциплінарні покарання, передбачені канонічним правом. Еклезіологічна рівноправність УПЦ КП та УАПЦ категорично відкинута, названі структури не визнаються як церкви, а характеризуються як «релігійні організації, засновані світськими особами», розкольницькі угруповання, «лжецеркви», у поміркованій версії – спільноти «заблудлих братів, позбавлених високих релігійних почувань» (Украинская Православная Церковь. Летопись. Год из жизни – 2006. - К., 2007. – С. 506; Чому розкольницькі угруповання в Україні називаються неканонічними (історико-канонічний аналіз). – К., 2007. – С. 47). На жаль, великий духовний потенціал УПЦ у справі міжконфесійного спілкування і примирення лишається наразі нереалізованим.

Відносини традиційних християнських конфесій з неорелігійними утвореннями також сформували міцний вузол протиріч з виразними елементами ворожості. Спрямовано витворюється образ неорелігій як

«псевдо-релігій», «тоталітарних», «деструктивних» сект, що руйнують особистість та суспільство, загрожують культурній самобутності та національній ідентичності.

Серйозні протиріччя роздирають сьогодні ісламську спільноту: зіткнення впливів «арабського», «турецького», «російського» ісламу на мусульман України, зміцнення ісламського фундаменталізму, радикалізація й політизація мусульманського середовища, мережеве поширення екстремістськи-налаштованих політико-релігійних угруповань – все це безперервно нарощує конфліктогенність ісламського чинника на українському терені.

Отже, сьогодні потенціал антагонізму, напруженості, нетерпимості у міжконфесійних відносинах зберігається і відтворюється, що примушує визнати міжконфесійні конфлікти стійкою формою релігійних взаємин.

Безумовно, всю складність міжконфесійних відносин не можна звести до охарактеризованих вище форм їх вияву; ці форми можуть сполучатися і співіснувати, а сам відносини між конфесіями динамічно еволюціонувати від конфлікту, конфесієфобії до діалогу і співпраці. Можна твердити про існування певних закономірностей в еволюції міжконфесійних відносин залежно від тривалості та «суспільної успішності» існування тієї чи іншої конфесії. Події новітньої історії засвідчили: нерідко молоді конфесії, які тільки-но вийшли на постмодерний «релігійний ринок», обирають шлях активного протистояння щодо традиційних конфесій і вдаються до ідейної, територіальної та пастирської експансії. У разі, коли конфесія перетворюється на визнаного суб'єкта полірелігійного середовища, самозабезпечує своє існування, її агресивність щодо інших релігійних організацій різко спадає. Із розвитком правових держав та інститутів громадянського суспільства доволі виразно простежується тенденція до нормалізації й толерантизації взаємин між конфесіями, поступового витіснення їх антагоністичних форм та ізоляційних позицій, розбудови легітимної, динамічної і плюралістичної системи міжконфесійних відносин
Волова Л.А. Межконфессиональные отношения как феномен современной культуры. – Запорожье, 2002. – С. 23,51).

Визнанням засобом і умовою цивілізованого улаштування поліконфесійного середовища є міжрелігійний, міжконфесійний, міжцерковний діалог. Варто усвідомити, що діалог – це не просто спілкування заради спілкування, триваючий обмін думками з теологічних, релігійно-моральних, соціокультурних, суспільно-політичних та ін. питань між представниками різних конфесій та релігійних організацій. Найглибший смисл діалогу полягає в тому, що ця форма взаємодії *спрямована на конструктивний і значущий для суб'єктів результат*: чи-то узгодженість в оцінках, рішеннях і позиціях, чи налагодження співробітництва, чи консолідація зусиль у соціальному служінні та вироблення програми спільних дій (Толерантність: сфера міжконфесійних

відносин. Релігієзнавчий аналіз. – К., 2004. – С.28). А відтак діалог – єдина дієва альтернатива індиферентизму, упередженості, ворожості, ізоляціонізму у міжконфесійних відносинах, чинник утвердження етико-толерантних цінностей у суспільній свідомості. Закономірно, що в останні ХХ ст. відбувається виразна еволюція міжнародного законодавства в бік розробки цілого пакету правових документів, що закріплюють діалог і толерантні відносини між релігійними суб'єктами як засадничий соціальний інститут.

Однак, демонстрована готовність до діалогу та навіть самий факт початку діалогового процесу – ще не є запорукою його успішності, дієвості, конструктиву. Релігійні і світські діячі, науковці й богослови постали перед необхідністю вироблення комплексу умов, принципів і правил поведінки, які сторони мусять додержуватися, вступаючи або приєднуючись до міжрелігійного діалогу. Без їх дотримання діалог не тільки не буде успішним, а й здатен спровокувати загострення міжконфесійних стосунків (Див.: Арістова А.В. Ризики міжконфесійного діалогу// Релігійна свобода. Науковий щорічник. №12. – К., 2008. – С. - 36-38).

Конструктивна співпраця, взаємопорозуміння, взаємоповага і толерування, дійсна, а не декларативна солідарність, наразі важко торують собі шлях у міжконфесійних відносинах. Але іншої дороги у глобалізованому світі нема: він «приречений» на поліконфесійність усім своїм історичним та сучасним досвідом. Жодного сумніву, що формування геоконфесійного простору, де ефективний діалог, попри всі складнощі і проблеми, буде умовою і нормою функціонування численних конфесій, стає питанням життєздатності і стратегічної перспективи людства.